

LBRIS

We know
books

Festivalul Internațional „Lucian Blaga”
Sebeș – Lancrăm
Ediția a XLV-a, 23–25 mai 2025

Proiect editorial apărut sub egida
Centrului Cultural „Lucian Blaga” Sebeș

Eugeniu Nistor

**FILOSOFIE ȘI
SPIRITUALITATE
ROMÂNEASCĂ**

Studii și cercetări

Cluj-Napoca
2025

Pentru cărțile și activitatea sa profesională a fost distins cu premii și diplome de Academia Română (Premiul „Vasile Conta”, în anii 2009 și 2011, Premiul special pentru filosofie „Lucian Blaga”, în 2012), precum și de alte instituții, naționale și internaționale, de știință, cultură și învățământ.

CUPRINS

Câteva precizări	5
I. Elemente de filosofie și spiritualitate autohtonă în Antichitate și în Evul Mediu	7
II. Scriitori, teologi, filosofi și istorici români din Transilvania în „Epoca Luminilor”	23
III. Iluminismul transilvan și afirmarea ideii de națiune română modernă	75
IV. Contribuția clericilor aromâni la evoluția politică și culturală din Transilvania și Ungaria în epoca modernă	101
V. Ioan Maiorescu, Titu Maiorescu și descendenții spirituali maiorescieni. Personalitatea lui Titu Maiorescu și cea a lui Mihai Eminescu	123
VI. George Coșbuc și traducerea lui din limba latină	141
VII. Constantin Rădulescu-Motru și exegeza operei sale filosofice în perioada regimului totalitar românesc	157
VIII. Scrierile lui Ion Petrovici comentate în istoriile consacrate filosofiei românești	187
IX. Lucian Blaga despre conștiința filosofică	211
X. „Metoda culturală” blagiană în cunoaștere și în creație	227
XI. Comentariul istoricului filosofiei N. Bagdasar despre teoria blagiană a cunoașterii	259
XII. Concepte și structuri de idei în filosofia lui Constantin Noica	291
Bibliografie	307
Despre autor	319

I. ELEMENTE DE FILOSOFIE ȘI SPIRITUALITATE AUTOHTONĂ ÎN ANTICHITATE ȘI ÎN EVUL MEDIU

Ideile filosofice ale Antichității sunt, de regulă, într-o strânsă relație cu cele religioase, mai ales în contextul străvechii organizări a societăților umane, când schemele de funcționare ale acestora, întinse pe perioade lungi de timp, continuau să fie extrem de simple, iar preocupările indivizilor rămâneau prea puțin diversificate. Nici societatea omenească din așezările intracarpatiche nu face excepție de la aceste forme de organizare și structurare socială. Astfel, istoricul grec Herodot amintește în scrierile sale că geto-dacii (considerați a fi „dintre toți thracii cei mai viteji și mai drepți”) erau pătrunși de o severă religiozitate, ei închinându-se înțeleptului zeu **Zamolxis**, la care trimiteau câte un sol, ca jertfă, o dată la cinci ani, acesta precizând apoi că el socotește că ei se cred nemuritori „pentru că ei pre cine trimit la Zamolxis zic că nu moare. Și acestuia îi zic și Gebelezeisis...”¹ Credința în nemurirea sufletului, care determină renunțarea de bunăvoie la viață, în vreme de pace

¹ Herodot, *Istorie*, traducere românească publicată de N. Iorga după „manuscriptul” găsit în Mănăstirea Coșulea (1645), Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc”, 1909, p. 237.

sau de război, presupune influențarea în profunzime a moralei geto-dacilor și a concepțiilor socio-umane ale acestora. Amănunte semnificative despre personalitatea lui Zamolxis, ca discipol al filosofului Pitagora, (auto)zeificat, după câte se pare, ne oferă și geograful grec Strabon: „se povestește că unul dintre geți cu numele Zamolxis a fost sclavul lui Pitagora și cu acest prilej a învățat de la filosof unele științe ale cerului, altele și le-a însușit de la egipteni, deoarece a pribegit și prin acele părți ale lumii. După ce s-a întors în patrie, el și-a câștigat o mare trecere înaintea mai marilor și a neamului său, deslușindu-le acestora semnele cerești. În cele din urmă, l-a înduplecat pe rege să împărtășească domnia cu el, întrucât este în stare să le vestească vrerile zeilor. La început, el a fost ales mare preot al celui mai venerat zeu de-al lor, iar după un timp a fost socotit el însuși zeu.”² Dar și compilatorul antic Diogenes Laertios, referindu-se la Pitagora, constată în scrierile sale că acesta „poseda și un sclav, Zamolxis, care este adorat, spune Herodot, de geți, fiind socotit drept Cronos.”³

Elogiind, în dialogul *Charmides*, procedeele de vindecare ale unui medic al lui Zamolxis, întâlnit în tabăra de război de la Potideea, filosoful Platon descrie de fapt concepția terapeutică a lui Zamolxis care, în comparație cu medicii greci, aplica cu totul

² Strabon, *Geografia*, vol. II, traducere, notițe introductive, note și indice Felicia Vanț-Ștef, București, Editura Științifică, 1974, p. 166.

³ Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, vol. II, traducere din limba greacă de C. I. Balmuş, comentarii de Aram M. Frenkian, ediție îngrijită de Ion Acsan și Adelina Piatkowski, București, Editura Minerva, 1997, p. 139.

alte tehnici „de lucru”, arătând că „nu trebuie să încercăm a vindeca ochii fără să vindecăm capul, ori capul fără să ținem seama de trup, tot astfel nici trupul nu poate fi însănătoșit fără suflet.”⁴ Cu alte cuvinte, este expusă cu claritate, în doar câteva rânduri, chiar concepția medicală zamolxiană: nu poate fi însănătoșită doar o parte a corpului omenesc dacă preocuparea terapeutică nu se răsfrânge, în mod egal, asupra ansamblului ființei omenesti, adică *asupra întregului!*

Învățăturile creștine ale primilor apostoli în Dobrogea și în ținuturile Dunării de Jos au iradiat, fără nici o îndoială, cu forță, atât în interiorul arcului carpatic, cât și în exteriorul acestuia. Există, în acest sens, dovezi de netăgăduit ale prezenței Sfântului Apostol Andrei în Dacia Pontică și pe meleagurile geto-dacice de la întorsura Carpaților, iar un document din secolul al IV-lea, cunoscut sub numele de *Doctrina siriacă a Apostolilor*, relatează chiar că așezările și „teritoriile evanghelizate de Sfântul Apostol Andrei sunt: Niceea, Nicomedia, Tithynia și... Gothia.”⁵ Autorul acestor însemnări literare precizează, apoi, că „Gothia (respectiv Gothia Romana) a fost numită în a doua parte a secolului al IV-lea regiunea din sud-estul Transilvaniei, Muntenia și sudul Moldovei...”⁶ În aceeași locație – la curbura Carpaților – trebuie amintită „trăirea și lucrarea spirituală a Sfântului

⁴ Platon, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, studiu introductiv de Ion Banu, traducere de Simina Noica, București, Editura Științifică, 1974, p. 183.

⁵ Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii dacoromane*, București, Editura Alcor Edimpex, 1999, p. 410.

⁶ *Ibidem*.

Sava de la Buzău”, care a propovăduit creștinismul printre „daci (cauconcensi), daci în curs de romanizare, daci romanizați și migratori goți (therringi), veniți de câteva decenii și risipiți printre autohtoni.”⁷ În aceste împrejurări, nu tocmai senine și liniștite, conducătorul tribal Athanaric, care era și *judex pontetissimus* al vizigoților, încercând să-l silească pe ierarhul buzoian să se dedea la „mâncăruri de la jertfele diavolești”, în urma refuzului acestuia îl ucide, prin înecare în râul Buzău, acesta sacrificându-se, după cum scrie cronicarul, „din dragoste nemărginită pentru Dumnezeu cel nevăzut”, acceptând, mai degrabă, „bucuros moartea, mărturisind și preamărind numele Mântuitorului lumii, Iisus Hristos.”⁸ Astfel de fapte și de întâmplări dramatice au avut neîndoiește influențe puternice în propagarea și difuzarea ideilor creștine în Transilvania, în ținuturile moldave și valahe, în Evul Mediu timpuriu.

Viețuind de secole în lumea așezărilor rurale, în condiții de viață dintre cele mai umile, fără acces la vreo formă instituționalizată de educație și cultură, populația românească din Transilvania nu a avut alte posibilități spirituale decât cele transmise de pildele creștine și cele datorate învățăturilor laice nescrise, transmise pe cale orală, din generație în generație, prin intermediul basmelor, proverbelor, ghicitorilor, doinelor, baladelor și, în general, a cântecelor populare care cuprindeau, în bogatul lor conținut de sentimente și idei, atât vitalitatea și bucuria – manifestate prin chiote la nașteri (la intrarea insului în lume) – cât

⁷ *Ibidem*, p. 494.

⁸ *Ibidem*, p. 506.

și frumusețea și fericirea senină și cumpătată a nunțiilor (celebrând momentul de împlinire al destinului uman), dar și tristețea și îndurerările pricinuite de ritualurile de înmormântare (reprezentând plecarea omului din lumea cu dor și intrarea lui în cea fără de dor). Toate acestea însă nu se desfășurau la întâmplare, ci după reguli și prevederi care statorniceau o rânduială socială și configurarea unor „învățături”, axate mai degrabă pe o cunoaștere de tip practic și o gândire speculativ-juridică realistă, ce duceau implicit la armonizarea conviețuirii colectivităților omești dintr-un spațiu geografic relativ restrâns, situat, după caz, pe o vale cuibărită între dealuri, în leagănul unui plai montan, pe întinderea unei câmpii sau de-a lungul cursului unui râu... Iar aceste învățături se întemeiau și pe o viziune metafizică, nelipsită de o anumită nuanță dogmatică, având prelungiri atât în aspectele importante, cât și în ramificațiile secundare ale vieții cotidiene sătești, asigurând astfel impunerea, respectarea și continuitatea funcțională a unor „seturi” de norme și reguli morale (laice și religioase).

Așadar, este un lucru știut că populația românească transilvăneană, locuind în sate și cătune, era lipsită de mijloacele materiale necesare pentru a-și școlariza odraslele la oraș. Doar câțiva reprezentanți ai micii nobilimi valahe-olahe, urmași ai conducătorilor obștilor sătești, descendenți ai vechilor juzi, cnezi și voievozi români, câți au mai rezistat după pătrunderea ungarilor, își puteau permite luxul învățăturii în școlile orașenești, numărul învățăceilor fiind tot mai împuținat către sfârșitul veacului al XV-lea, mai ales după Răscoala de la Bobâlna (1437) și după răzvrătirea

armată condusă de Gheorghe Doja, în urma cărora iobăgirea țărănimii autohtone ia proporții de masă, exploatarea acestora fiind întărită prin legiuirea cunoscută sub denumirea de Tripartitul lui Werböczi și, așa după cum constată și istoricul David Prodan, „ea va veni în consecința unei a doua răscoale țărănești, în 1514. O va consacra dieta punitivă care-i va urma.”⁹

Dar cu toate aceste împrejurări, atât de nefavorabile afirmării spiritualității românești în epocă, învățatul umanist **Nicolaus Olahus** (1493-1568, descendent al vechii dinastii domnitoare a Basarabilor, din Țara Românească, înrudit și cu puternica familie a Corvineștilor, din Transilvania)¹⁰ se impune și se

⁹ D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 350.

¹⁰ N. Olahus (Românul) s-a născut la Sibiu, în ziua de 10 ianuarie 1493, ca fiu al lui Stoian (sau Ștefan), primar la Orăștie, jude regesc (prefect al salinelor din Transilvania), și al Varvarei Huszár. Tatăl său era rudă de sânge cu familia domnitoare a Drăculeștilor, din Țara Românească, iar bunica lui fusese sora lui Iancu de Hunedoara. Slujește încă de tânăr la curtea regelui Vladislav al II-lea al Ungariei, inițial ca aprod (paj, după unele surse), apoi, instruindu-se pentru a urma o carieră ecleziastică, ajunge canonic de Strigoniu. Este promovat secretar al regelui Ludovic al II-lea și al reginei Maria de Habsburg, pe care o va urma în pribegie după înfrângerea dezastruoasă a ungarilor, de către turci, în bătălia de la Mohács (1526) și moartea regelui. Dar, cum regina a fost investită de Carol Quintul (a cărui soră era) cu guvernarea Țărilor de Jos, N. Olahus devine sfetnic al acesteia, stabilindu-se la Bruxelles, de unde va lua legătura cu marii umanști ai vremii. Sub Ferdinand I de Habsburg a fost numit episcop de Zagreb (1543), un deceniu mai târziu fiind desemnat arhiepiscop de Strigoniu și primat al Ungariei (1543). Deși a crescut și a fost educat sub influența valorilor laicizate ale umanismului, odată cu avansarea sa la vârful ierarhiei ecleziastice din Ungaria, N. Olahus a devenit un dârz susținător al catolicismului și al contrareformei, prigonindu-i îndeosebi pe adepții luteranismului. În anul 1558, el a devenit baron al imperiului iar

împlinește ca personalitate renescentistă, ca promotor al ideilor umanismului occidental, fiind recunoscut ca atare pentru valoarea autentică a operei sale, așa cum o dovedește corespondența sa cu importanți cărturari europeni ai vremii și îndeosebi cu învățatul umanist Erasmus din Rotterdam. El a fost, deopotrivă, poet elegiac, sensibil la frământările omenești și iubitor al frumuseților naturii, dar și un spirit deschis la valorile culturale și morale ale veacului, prețuitor al faptelor bune și altruiste, care, însă, știa să fie ironic, polemic și combativ cu adversarii săi politici și canonici atunci când împrejurările o solicitau. Nicolaus Olahus a scris trei însemnate lucrări istorice – *Hungaria, Attila și Chronicon* – care se disting prin rigoare, erudiție și enciclopedism. Prima a fost elaborată în limba latină, între 1536-1537 (și tipărită abia în 1735), având ample comentarii istorico-etnografice despre țara dacilor, „Acea parte... care este dincolo de râul Tisa (ce) se numea odinioară, după cum spune Ptolemeu – Dacia,”¹¹ venind și cu date semnificative despre originile limbii române și despre descendența populației autohtone din Valahia, Moldova, Transilvania, Maramureș (și din celelalte „țări” românești), astfel: „Graiul lor și al celorlalți români a fost odinioară cel roman, ca fiind coloniști ai romanilor. În vremea noastră se deosebește foarte mult de el, măcar că multe cuvinte de ale lor pot

în 1562 ajunge chiar regent al coroanei ungare. Umanistul român s-a stins din viață la 14 ianuarie 1568, la Bratislava, fiind înmormântat, ca înalt prelat, în biserica „Sf. Nicolae” din Tyrnau. Conform vol. Aurel Sasu, *Dicționarul Biografic al Literaturii Române* (DBLR), M-Z, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 244 (completat și cu alte surse).

¹¹ D. Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*, ed. cit., p. 486.

fi înțelese de latini.”¹² Explicațiile sale despre procesul etnogenezei poporului român, despre limba, datinile și obiceiurile lor comune – sunt făcute din perspectiva unei analize riguroase, științifice, evident progresiste, în cadrul căreia folosește izvoare arheologice și numismatice, documente scrise și relatări istorice și contemporane realist-obiective. Cea de-a doua carte era un fel de „tribut” spiritual față de noua sa patrie. Iar cea de-a treia lucrare – *Chronicon* – constituia un fel de „istorie contemporană”, cuprinzând consemnarea cronologică a celor mai însemnate evenimente politico-militare și religioase din Ungaria, începând de la încoronarea regelui Matei Corvin și până în vremea domniei regelui Ferdinand de Habsburg, sub a cărei împărăție cărturarii s-a bucurat de recunoaștere, onoruri și prețuire.

Alți umaniști români ardeleni au fost: Toma Pellei (un alt adept al lui Erasm de Rotterdam), Filip More din Ciula (un mare pasionat de epigrafie), Ioan Vitez (cel care în vremea episcopatului său a înființat un observator astronomic la Oradea), Martin Hacıus din Hațeg (cu legături culturale în Italia, preocupat de științele naturii și de filosofia neoplatonică), Ioan Lăzoi (un poet atras de matematică, atașat umaniștilor de la Alba Iulia, care în scrierile sale lirice imita modelele antice), Mihai Halici din Caransebeș (cel ce s-a autointitulat „valachus poeta”, autorul primei poezii metrice în limba română și autor al unui dicționar „valachico-latinum”), Mihai Valahul din Ciac ș.a.

Dar un fenomen interesant se întâmplă, sub aspect spiritual, după înfrângerea regatului maghiar

la Mohács (în 1526), și anume: nucleul culturii din Transilvania se deplasează de la Cluj și Brașov la Alba Iulia, unde își desfășurau activitatea beneficiarii burselor de studii, instituite anterior de către regele Matei Corvin, la vestita Universitate din Padova. Înființată la 29 septembrie 1222, Universitatea din Padova este una dintre cele mai vechi din lume. Inițial se studia doar teologia și dreptul, apoi programa de studiu s-a lărgit continuu și, către sfârșitul veacului al XIV-lea, s-au impus trei „centre” de studii, și anume: *Universitas Theologorum* („Universitatea teologilor”), recunoscută oficial de papa Urban al V-lea în 1373, *Universitas Iuristarum* („Universitatea juriștilor”), în care se învățau, în special, normele dreptului civil și ale celui canonic și *Universitas Artistarum* („Universitatea artelor”), în care se studia un larg evantai de discipline, precum: medicina, astronomia, gramatica, filosofia, dialectica și retorica. Interesant este faptul că prevederile regulamentelor universitare le permiteau studenților să se organizeze în grupuri cunoscute sub numele de „națiuni”, care reflectau originea lor geografică și etnică. Apoi, la rândul lor, „națiunile” formau două mari grupări: *Natio Citramontana* (studenții din Peninsula Italică) și *Natio Ultramontana* (studenții veniți din țările situate dincolo de munții Alpi, adică străinii, printre care și cei veniți din Transilvania).¹³

¹³ Universitatea din Padova este și astăzi una dintre universitățile de prestigiu din lume, situându-se pe prima poziție în clasamentele recente ale universităților italiene. La nivelul anului 2016 această universitate avea peste 62.000 de studenți.

¹² *Ibidem*, p. 488.